

Joanna Kuźmicka-Sulikowska

Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii

Uniwersytet Wrocławski

ORCID: 0000-0002-7699-5150

Stwierdzenie treści testamentu ustnego

Streszczenie

W artykule poruszone zostało istotne z punktu widzenia praktycznego zagadnienie dotyczące tego, w jaki sposób prawidłowo może dojść do stwierdzenia treści testamentu ustnego zgodnie z obowiązującymi przepisami kodeksu cywilnego, tak by testament ten był skuteczny i wywierał skutki prawne. W artykule przedstawiono także propozycje rozstrzygnięcia pojawiających się na gruncie tych przepisów wątpliwości interpretacyjnych, zwłaszcza gdy chodzi o kwestie związane z użytymi w nich pojęciami świadka i osoby trzeciej, dochowaniem wymogów formalnych niezbędnych dla sporządzenia pisma stwierdzającego treść testamentu ustnego oraz kwestią liczby świadków, od których przesłuchania może odstąpić sąd na podstawie art. 952 § 3 k.c., ustalając treść testamentu ustnego w drodze zgodnych zeznań jego świadków. Podjęto kwestię określenia wzajemnego stosunku dwóch alternatywnych sposobów stwierdzania treści testamentu ustnego, przewidzianych w art. 952 § 2 i § 3 k.c., w tym z uwzględnieniem kwestii biegu terminów zastrzeżonych dla każdego z tych sposobów stwierdzenia treści testamentu ustnego. Podniesiono również pewne wnioski *de lege ferenda*.

Słowa kluczowe

forma testamentu, testament ustny, testament szczególny, świadek testamentu, pismo stwierdzające treść testamentu, zeznania świadków co do treści testamentu

1. Wstęp

Polskie prawo cywilne przewiduje rygorystyczne rozwiązania dotyczące wymaganej formy testamentu, dopuszczając jego sporządzenie jedynie na któryś ze sposobów przewidzianych w przepisach, a przy tym uzależniając ważność testamentu od starannego dochowania normatywnie zastrzeżonych dla danego typu testamentu wymogów formalnych (art. 958 k.c.¹). Niekiedy bywa to postrzegane jako rozwiązanie zbyt surowe i mało elastyczne, a co za tym idzie – proponuje się wprowadzenie możliwości sporządzania testamentów także w innych formach, w tym np. jako testamentu sądowego², dru-

¹ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (t.j. Dz. U. z 2018 r., poz. 1025 z późn. zm.).

² M. Rzewuski, *Testament sądowy – propozycja nowej formy rozrządzenia mortis causa*, „Rejent” 2013, nr 10, s. 122–124.

kowanego bądź elektronicznego³ czy też wideotestamentu⁴. Póki co koncepcje takie pozostają jednak w sferze postulatów *de lege ferenda*, a sporządzenie ważnego testamentu zgodnie z polskim prawem jest możliwe tylko przy zachowaniu statuowanych normatywnie wymagań dla wyrażenia woli na wypadek śmierci w formie któregoś z testamentów zwykłych (to jest własnoręcznego, notarialnego lub urzędowego) bądź szczególnych (ustnego, podróznego lub wojskowego).

Na tym tle warto zauważyć, że w przypadku niektórych z nich sporządzanie testamentu jest równoważne z nadawaniem mu materialnej postaci (jak np. w przypadku testamentu własnoręcznego), natomiast kiedy indziej oświadczenie woli testatora przybiera postać ustną, lecz ustawodawca nakazuje później sporządzenie pisma oddającego treść tego oświadczenia (np. protokołu testamentu urzędowego – art. 951 § 2 k.c., pisma stwierdzającego treść testamentu ustnego – art. 952 § 2 k.c.), przede wszystkim ze względów dowodowych, gdyż dzięki temu uzyskiwany jest dokument inkorporujący oświadczenie woli testatora, który może zostać np. przedłożony w sądzie celem stwierdzenia przezeń na tej podstawie nabycia spadku. Przy tym w przypadku ostatniego z powołanych przykładów, to jest stwierdzenia treści testamentu ustnego, ustawodawca przewiduje alternatywę dla takiego stwierdzenia poprzez sporządzenie wspomnianego pisma (art. 952 § 2 k.c.) w postaci możliwości ustalenia treści testamentu ustnego w drodze zgodnych zeznań świadków jego złożenia (art. 952 § 3 k.c.). Gdy w grę wejdzie ta ostatnia ewentualność, treść tego testamentu nie przybierze samoistnej materialnej postaci, a jedynie znajdzie fizyczne odzwierciedlenie w aktach sprawy sądowej⁵.

Z uwagi na dużo wątpliwości narosłych wokół dwóch wspomnianych sposobów stwierdzania treści testamentu ustnego oraz ich relacji względem siebie, warto zagadnieniu temu poświęcić więcej uwagi.

2. Pismo stwierdzające treść testamentu ustnego

Pierwszym przewidzianym w treści art. 952 k.c. sposobem stwierdzania treści testamentu ustnego jest sporządzenie pisma oddającego tę treść. Konkretnie, na podstawie

³ K. Osajda, *Wpływ rozwoju techniki na uregulowanie formy testamentu – rozważania de lege ferenda*, „Rejent” 2010, nr 5, s. 61–67.

⁴ M. Załucki, *Współczesne tendencje rozwoju dziedziczenia testamentowego – czyli nie tylko o potrzebie wprowadzenia wideotestamentu do nowego kodeksu cywilnego*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2012, t. XXII, nr 2, s. 44–45.

⁵ Nie ma tu natomiast możliwości, by ustalać treść takiego testamentu przed notariuszem i na tej podstawie sporządzać protokół dziedziczenia oraz akt poświadczenia dziedziczenia, bowiem zgodnie z art. 95a ustawy z dnia 14 lutego 1991 r. – Prawo o notariacie (t.j. Dz. U. z 2017 r., poz. 2291 z późn. zm.) wykluczone jest sporządzanie przez notariusza aktów poświadczenia dziedziczenia na podstawie testamentów szczególnych, a do takich należy omawiany testament ustny.

art. 952 § 2 k.c. może to nastąpić w ten sposób, że jeden ze świadków bądź osoba trzecia spisze oświadczenie woli na wypadek śmierci złożone przez spadkodawcę, przy czym musi to nastąpić nim minie rok od momentu złożenia tego oświadczenia, a w piśmie tym sporządzająca je osoba poda treść tego oświadczenia, jak również miejsce i datę jego złożenia oraz miejsce i datę sporządzenia tego pisma stwierdzającego treść testamentu. Konieczne jest także opatrzenie tego pisma podpisami przez spadkodawcę i dwóch świadków albo przez wszystkich świadków.

Przewidziana w przywołanym unormowaniu możliwość sporządzenia pisma stwierdzającego treść testamentu ustnego przez świadka takiego testamentu nie budzi większych wątpliwości – wszak był on obecny przy składaniu oświadczenia woli testatora, wie zatem, jak ono brzmiało i jest w stanie oddać jego treść (trzeba jednak pamiętać, że nie mogą być świadkami testamentu osoby wymienione w art. 956 i 957 k.c.).

Zwraca przy tym jednak od razu uwagę, że ustawodawca nie przewidział możliwości sporządzenia pisma stwierdzającego treść testamentu ustnego przez samego testatora. Jeśli jednak poddać to zagadnienie bliższej analizie biorąc pod uwagę okoliczności, przy których wystąpieniu dopuszczalne jest sporządzenie testamentu ustnego, tj. przypadki, gdy zachodzi obawa rychłej śmierci spadkodawcy bądź kiedy w wyniku jakichś szczególnych okoliczności zachowanie zwykłej formy testamentu jest niemożliwe lub bardzo utrudnione (art. 952 § 1 k.c.), to można dojść do wniosku, że jeśli testament ustny byłby sporządzany z uwagi na wystąpienie którejś z tych dwóch ostatnich wymienionych sytuacji, a jednak testator byłby w stanie i faktycznie sporządziłby pismo stwierdzające treść swojego testamentu ustnego, to trzeba by było dojść do wniosku, że tak samo mógłby sporządzić testament własnoręczny, a co za tym idzie – że nie była spełniona przesłanka braku możliwości lub znacznych trudności w sporządzeniu przez niego testamentu zwykłego i – co za tym idzie – taki testament ustny traktować należałoby jako nieważny. W świetle tej konstatacji można zatem uznać, że w tym aspekcie ustawodawca postąpił konsekwentnie, przyjmując, iż skoro spadkodawca może skorzystać z formy testamentu ustnego jeśli niemożliwe lub bardzo utrudnione jest sporządzenie przez niego testamentu zwykłego, a więc m.in. własnoręcznego, to tak samo nie będzie możliwe lub byłoby bardzo utrudnione spisywanie przez niego treści testamentu ustnego i wobec tego nie przewidział takiej możliwości; także dlatego, że takie spisanie – jak wywiedziono powyżej – podważałoby fakt wystąpienia którejś z tych dwóch przesłanek sporządzenia testamentu ustnego. Trzeba mieć jednak na uwadze, że przepis art. 952 § 1 k.c. przewiduje jeszcze trzeci przypadek, w którym możliwe jest skorzystanie z tej ostatniej formy testamentu, to jest sytuację, gdy zachodzi obawa rychłej śmierci spadkodawcy. Jeśli zważyć, że każda z okoliczności uzasadniających skorzystanie w formy testamentu ustnego przewidziana w tym ostatnim przepisie jest traktowana samodzielnie,

rozłącznie w stosunku do pozostałych z nich, a więc tak, że wystarczy wystąpienie jednej z nich by sporządzać testament ustny, to można sobie wyobrazić sytuacje, w których występuje obawa rychłej śmierci testatora, a pomimo to byłby on w stanie sam spisać treść wygłoszonego przez siebie testamentu ustnego i nie podważałoby to zasadności korzystania z tej formy testamentu (skoro wystąpienie wspomnianej obawy wystarcza do tego, by taki testament sporządzać i nie musi jednocześnie zachodzić brak możliwości lub znaczące utrudnienia dla sporządzenia przez tego testatora testamentu w formie zwykłej), kiedy np. znajduje się on w końcowym stadium śmiertelnej choroby i lekarze przewidują, że w ciągu kilku godzin umrze, bądź doznał wypadku czy urazu, który niechybnie zakończy się jeszcze szybszym jego zgonem. Nawet jednak w takich sytuacjach, kiedy testator byłby fizycznie w stanie sporządzić pismo stwierdzające treść swojego testamentu ustnego, uznać należy, że gdyby to uczynił, spowodowałoby w ten sposób nieważność tego testamentu; ustawodawca nie przewiduje bowiem takiej możliwości, zastrzegając spisywanie tego pisma przez świadka testamentu ustnego lub osobę trzecią, a co za tym idzie – poczynienie odstępstwa od tego wymogu formalnego skutkować będzie nieważnością takiego testamentu (art. 958 k.c.). Może się to wydawać do pewnego stopnia paradoksalne, że sam testator został wyłączony od możliwości utrwalenia swojego testamentu ustnego w piśmie stwierdzającym jego treść, niemniej wydaje się to jawić jako rozsądne rozwiązanie przewidziane przez ustawodawcę, biorące pod uwagę realia takich wspomnianych sytuacji, w których testament ustny jest sporządzany z uwagi na obawę rychłej śmierci testatora, kiedy to np. ból i cierpienie mogłyby powodować nieczytelność pisma testatora, istotnie utrudniać ponowne zebranie myśli i dokładne odtworzenie wszystkich wypowiedzianych przez siebie uprzednio rozrządzeń na wypadek śmierci czy zmuszać go do wysiłku, niepotrzebnie go osłabiając i przyspieszając zgon.

Kontrowersje może natomiast budzić dopuszczenie przez ustawodawcę w art. 952 § 2 k.c. możliwości spisania pisma stwierdzającego treść testamentu ustnego przez osobę trzecią. Jak wynika z kontekstu użycia tego określenia w powołanym przepisie, będzie to bowiem ktoś inny niż testator i świadkowie testamentu. Może to więc być osoba, która znajdowała się w otoczeniu testatora, kiedy wygłaszał swój testament ustny, ale nie była przez niego przywołana w roli świadka takiego testamentu⁶, ale także w ogóle ktoś, kto nie był obecny przy tym, jak testator oznajmiał swoją wolę na wypadek śmierci. W pierwszej z tych sytuacji osoba taka wcale więc nie musiała słuchać testatora bądź

⁶ Pominięte zostają tu kontrowersje dotyczące traktowania określonych osób jako świadków testamentu, choćby nie były w tym celu specjalnie przywołane (postanowienie SN z dnia 8 lutego 2006 r., II CSK 128/05, Legalis), ani testator nie kierował do nich swego oświadczenia (zob. np. postanowienie SN z dnia 14 lutego 2006 r., II CK 419/05, Legalis), bowiem jest to materia dostarczająca sama w sobie materiału do obszernej analizy.

czynić tego uważnie, wobec czego może nie być w stanie odtworzyć jego słów. Tym bardziej niemożliwe jest uczynienie tego przez nią w drugiej z zarysowanych sytuacji, kiedy nawet tego oświadczenia nie słyszała. Wobec tego pojawia się pytanie o zasadność dopuszczania sporządzenia przez nią pisma stwierdzającego treść testamentu ustnego, zwłaszcza w tym ostatnim przypadku, kiedy ona właściwie niczego w tym zakresie sama stwierdzić nie może i jedyną możliwością, jaką można tu dostrzegać, jest podyktowanie jej treści tego pisma przez kogoś ze świadków lub kilku z nich bądź wszystkich łącznie, ewentualnie zrelacjonowanie przez taką osobę lub osoby treści oświadczenia woli testatora osobie trzeciej, na podstawie czego następnie spisze ona pismo mające odzwierciedlać już wtedy właściwie to tę relację świadków o oświadczeniu woli testatora (a więc źródło pochodne, wtórne informacji w tym zakresie). Wszystko to powoduje ryzyko powstania przeinaczeń, pominięć i innych okoliczności, które sprawią, że treść oświadczenia testatora nie zostanie prawidłowo i w pełni oddana. Ponadto może budzić wątpliwości to, po co stosować zwiększające takie ryzyko pośrednictwo osoby trzeciej, która np. będzie spisywać to, co usłyszy od świadków testamentu ustnego, skoro pismo stwierdzające treść testamentu ustnego może spisać po prostu jego świadek. Nie wspominając już o tym, że wspomniane ryzyko będzie niepomiaralnie wzrastać, gdy osoba trzecia, spisując pismo stwierdzające treść testamentu ustnego, nie będzie opierała się na tym, co sama słyszała z oświadczenia testatora (będąc osobą postronną, ale obecną przy składaniu tego oświadczenia) lub na tym, co poda jej na ten temat świadek lub świadkowie tego testamentu (zwłaszcza gdyby sama nie była obecna przy oświadczeniu woli testatora), lecz na tym, co w tej kwestii usłyszy od innych osób trzecich, będących w pobliżu kiedy testator wygłaszał testament ustny lub nawet samych zapoznanych z jego treścią tylko ze słyszenia (co nie jest wykluczone, gdyż wszak art. 952 § 2 k.c. nie zastrzega, że osoba trzecia spisująca pismo stwierdzające treść oświadczenia testatora musi być przy tym oświadczeniu obecna, a nawet nie ogranicza źródeł, z których może ona czerpać swoją wiedzę o treści tego oświadczenia⁷). Co prawda teoretycznie pewnym zabezpieczeniem przed nieprawidłowym spisaniem treści oświadczenia testatora jest

⁷ W tym kontekście warto zwrócić uwagę na zapatrywanie wyrażone przez SN w postanowieniu z dnia 19 lutego 2015 r., III CSK 165/14 (Lex nr 1665348), w którym sąd ten przyznał, że osobą trzecią spisującą pismo stwierdzające treść testamentu ustnego na podstawie art. 952 § 2 k.c. może być osoba, która nie była ona obecna przy sporządzaniu testamentu ustnego i w takiej sytuacji informacje o treści oświadczenia woli spadkodawcy musi ona uzyskać od świadka testamentu albo od innej osoby obcej obecnej przy sporządzaniu testamentu, nie może ich jednak uzyskać jedynie od spadkobiercy powołanego do spadku tym testamentem, który był obecny przy oświadczeniu spadkodawcy na wypadek śmierci. Uzasadniając takie swoje zapatrywanie sąd ten wywiódł m.in.: „Osoba trzecia stwierdzająca treść testamentu ustnego pełni rolę obiektywnego, wiernego odtwórcy oświadczenia woli spadkodawcy, wobec czego swoje wiadomości na temat treści tego oświadczenia musi czerpać z własnych spostrzeżeń, wynikających z obecności przy testowaniu albo od innych osób postronnych obecnych przy składaniu oświadczenia woli przez spadkodawcę i niezainteresowanych rozrządzeniem, a więc takich, które były lub mogłyby być świadkami testamentu ustnego”. Do poglądu tego należy się przychylić.

wymóg podpisania takiego pisma stwierdzającego treść tego oświadczenia przez spadkodawcę i dwóch świadków albo wszystkich świadków testamentu, wobec czego można mieć nadzieję, że przed podpisaniem zweryfikują oni treść podpisywanego dokumentu, jednak wydaje się, że na samej nadziei w tym zakresie w tak ważkiej kwestii opierać się nie powinno, a znając dość powszechną praktykę podpisywania przez wiele osób dokumentów bez zapoznawania się z ich treścią, zwłaszcza jeśli nie dotyczą jakichś ich ważnych interesów majątkowych (a w rozważanym przypadku dotyczyć nie mogą, bo świadkiem testamentu zgodnie z art. 957 k.c. nie może być osoba, której w testamencie przyznawana jest korzyść majątkowa, ani jej małżonek czy krewny lub powinowaty do drugiego stopnia włącznie, bądź osoba pozostająca z nią w stosunku przysposobienia), a także to, że nawet jeśli spadkodawca podpisuje takie pismo, to znajdując się np. w stanie obawy rychłej śmierci, może już nie być w stanie zweryfikować jego treści, jak również uwzględniając to, że w art. 952 § 2 k.c. ustawodawca nie przewiduje obowiązku odczytania na głos takiego pisma przed jego podpisaniem (odmiennie niż czyni to np. w treści art. 951 § 2 k.c. w przypadku sporządzania protokołu testamentu urzędowego), należy opowiedzieć się *de lege ferenda* za usunięciem przez ustawodawcę z treści art. 952 § 2 k.c. możliwości sporządzania pisma stwierdzającego treść testamentu ustnego przez osobę trzecią.

Warto przy tym zauważyć, że w literaturze przedmiotu taki sam postulat zgłosiła J. Haberko, choć powołana autorka uczyniła to z zastosowaniem odmiennej argumentacji, mianowicie odwołując się przede wszystkim do kontrowersji, jakie powstają wokół sposobu rozumienia pojęcia „osoba trzecia” na gruncie art. 952 § 2 k.c.⁸

Rzeczywiście, zwłaszcza jeśli przyjrzeć się praktyce orzeczniczej, wokół tej kwestii narosły rozbieżności poglądów, zwłaszcza co do tego, czy w stosunku do takiej osoby trzeciej zastosowanie znajdują art. 956 i 957 k.c. W odniesieniu do tej problematyki z jednej strony można się spotkać z orzeczeniami, w których wyrażany jest pogląd, iż przepisów tych się w takim przypadku nie stosuje, a co za tym idzie nie ma przeszkód, by osobą trzecią spisującą treść testamentu ustnego był np. spadkobierca ustanowiony w tym testamencie⁹ albo jego małżonek¹⁰. Z drugiej strony dość licznie reprezentowane jest zapatrywanie, że nie może występować w roli osoby trzeciej spisującej treść testamentu ustnego ktoś, wobec kogo zachodzi któraś z okoliczności, o których mowa w art. 956 lub 957 k.c., ze szczególnym naciskiem na zasadność stosowania w rozważanym

⁸ J. Haberko [w:] M. Gutowski (red.), *Kodeks cywilny, t. II, Komentarz. Art. 450–1088*, Warszawa 2016, s. 1571.

⁹ Postanowienie SN z dnia 10 października 2000 r., V CKN 970/00, „Orzecznictwo Sądów Polskich” (dalej jako: OSP) 2001, z. 11, poz. 161.

¹⁰ Uchwała SN z dnia 22 marca 1989 r., III CZP 22/89, „Orzecznictwo Sądu Najwyższego – Izba Cywilna” (dalej jako OSNC) 1990, nr 2, poz. 31.

kontekście zwłaszcza tego ostatniego przepisu¹¹. W tym nurcie interpretacyjnym mieszczą się m.in. te orzeczenia, w których przyjmuje się, że wykluczone jest sporządzenie pisma stwierdzającego treść testamentu ustnego przez spadkobiercę powołanego do spadku w danym testamencie ustnym¹² lub przez małżonka takiego spadkobiercy¹³ albo jego matkę¹⁴, czy ujmując rzecz w sposób bardziej generalny – przez którąkolwiek z osób, co do której zachodzi okoliczność wyłączająca ją według przepisów z możliwości bycia świadkiem testamentu¹⁵.

Z uwagi na to, że osoba trzecia spisując treść testamentu ustnego występuje w funkcji, która powinna być sprawowana przez osobę godną zaufania, a przy tym ma możliwość bezpośredniego kształtowania utrwalanej treści słów testatora, w trosce o zapewnienie warunków do utrwalenia takiej treści oświadczenia woli testatora, jaką rzeczywiście ona miała, przychylić należy się do tego drugiego z zaprezentowanych powyżej poglądów, to jest wykluczającego możliwość sporządzania pisma stwierdzającego treść testamentu ustnego przez osobę, co do której zachodziłyby okoliczności wskazane w art. 956 i 957 k.c. (oczywiście stanowisko to jest tu zajmowane na gruncie obowiązującego stanu prawnego, przy utrzymaniu zaprezentowanego powyżej postulatu zmiany przepisu art. 952 § 2 k.c. tak, by wyłączyć osoby trzecie od możliwości sporządzania wspomnianego pisma). Podkreślić należy, że takie też zapatrywanie w rozważanej kwestii zdecydowanie dominuje w literaturze przedmiotu, gdzie akcentuje się zwłaszcza to, iż pismo obejmujące treść testamentu ustnego powinno być spisywane przez osobę niezainteresowaną majątkowo treścią danego testamentu¹⁶, niemieszcząca się w katalogu osób wymienionych w art. 957 k.c.¹⁷

Swoiste stanowisko w tej kwestii zajmuje K. Osajda, według którego wymagania z art. 956 i 957 k.c. należy stosować do osoby trzeciej spisującej treść testamentu ustnego tylko wtedy, gdy była ona obecna przy akcie testowania, a jeśli w tym nie uczestni-

¹¹ Postanowienie SN z dnia 11 marca 2011 r., II CSK 379/10, Legalis; postanowienie SN z dnia 15 grudnia 2005 r., II CSK 8/05, Legalis; postanowienie SN z dnia 26 stycznia 2005 r., V CK 412/04, Lex nr 602737.

¹² Uchwała SN z dnia 23 listopada 2001 r., III CZP 54/01, OSNC 2002, nr 7–8, poz. 84.

¹³ Postanowienie SN z dnia 10 maja 2002 r., IV CKN 1044/00, OSNC 2003, nr 7–8, poz. 107.

¹⁴ Postanowienie SN z dnia 25 września 2003 r., V CK 175/02, Legalis.

¹⁵ Uchwała SN z dnia 27 listopada 1969 r., III CZP 76/69, „Orzecznictwo Sądu Najwyższego – Izba Cywilna, Pracy i Ubezpieczeń Społecznych” (dalej jako OSNC PiUS) 1970, nr 6, poz. 106; postanowienie SN z dnia 13 maja 1999 r., III CKN 231/98, OSP 1999, z. 12, poz. 221.

¹⁶ S. Wójcik, *Glosa do postanowienia SN z dnia 10 października 2000 r., V CKN 970/00*, OSP 2001, z. 11, poz. 161.

¹⁷ S. Wójcik, F. Zoll [w:] B. Kordasiewicz (red.), *System Prawa Prywatnego, t. 10, Prawo spadkowe*, Warszawa 2015, s. 385; M. Pazdan [w:] K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks cywilny, t. II, Komentarz do artykułów 450–1088*, Warszawa 2011, s. 1108. Odmienne: M. Niedośpiał, *Glosa do uchwały składu 7 sędziów z dnia 23 XI 2001, III CZP 54/01*, „Państwo i Prawo” (dalej jako PiP) 2003, z. 9, s. 128–130.

czyła, to już nie, bo wtedy „nie może wpływać na postanowienia testatora”¹⁸. Z zapatrywaniem tym nie można się zgodzić, ponieważ również i w tej drugiej sytuacji osoba ta ma wpływ na to, co wpisze do pisma stwierdzającego treść testamentu ustnego (a sama późniejsza kontrola przez podpisujących to pismo może nie wystarczyć, gdyż – jak już podnoszono – w praktyce okazuje się ona nieraz iluzoryczna wobec powszechnej praktyki podpisywania dokumentów bez ich czytania w nieuzasadnionym nieraz zaufaniu do przedkładającego dokument do podpisu).

Jeśli chodzi natomiast o kwestię zawartości pisma stwierdzającego treść testamentu ustnego, to zauważyć należy, że art. 952 § 2 k.c. wymaga objęcia nią oświadczenia spadkodawcy, a także podania miejsca i daty złożenia tego oświadczenia oraz miejsca i daty spisania tego pisma, jak również podpisania tego pisma przez spadkodawcę i dwóch świadków albo przez wszystkich świadków. Jeśli chodzi o pierwszy z tych elementów, to w klasycznym przebiegu zdarzeń testator oświadcza swoją wolę na wypadek śmierci, a następnie jeden ze świadków lub osoba trzecia ją spisuje. Niemniej jako dopuszczalne w świetle brzmienia powołanego przepisu jawi się spisywanie słów testatora na bieżąco, równoległe do składania przez niego ustnie jego oświadczenia na wypadek śmierci¹⁹. Daje to bowiem o wiele większe szanse na idealnie wierne odwzorowanie słów testatora. Z drugiej strony jednak ponieważ pismo stwierdzające treść testamentu ustnego może być złożone aż do roku czasu od wygłoszenia tego testamentu przez spadkodawcę, zaakceptować trzeba, że, zwłaszcza przy większej, np. kilkumiesięcznej, rozbieżności czasowej pomiędzy złożeniem oświadczenia przez testatora a jego spisaniem przez świadka lub osobę trzecią, pismo stwierdzające treść takiego testamentu ustnego nie będzie go oddawało idealnie dokładnie²⁰, lecz będzie obejmować spisanie jego merytorycznej zawartości. Należy przy tym szczególnie zaakcentować ten ostatni aspekt, a to dlatego, że jeśli jakieś rozrządzenie dokonane ustnie przez testatora nie zostanie następnie wpisane do treści pisma stwierdzającego treść tego testamentu ustnego, to nie będzie dopuszczalne wywodzenie potem w drodze wykładni tego pisma, że takie rozrządzenie także zostało przez testatora dokonane, jak np. powołanie spadkobiercy²¹ (natomiast rozważania na temat ewentualnego sporządzenia wówczas drugiego pisma stwierdzającego treść testamentu ustnego zawarte zostaną poniżej).

Ponadto, jak już wskazano powyżej, pismo stwierdzające treść testamentu ustnego musi zawierać podanie zarówno daty i miejsca sporządzenia tego pisma, jak również

¹⁸ K. Osajda, *Sposoby stwierdzenia treści testamentu ustnego*, „Monitor Prawniczy” (dalej jako MoP) 2013, nr 9, s. 469.

¹⁹ K. Osajda, *Sposoby...*, s. 465.

²⁰ Podobnie: J. Haberko [w:] M. Gutowski (red.), *Kodeks cywilny, t. II...*, s. 1570.

²¹ Postanowienie SN z dnia 12 października 2001 r., V CKN 503/00, OSP 2002, z. 11, poz. 141; M. Niedośpiał, *Glosa do postanowienia SN z dnia 12 X 2001, V CKN 503/00*, PiP 2003, z. 3, s. 125. Bardziej liberalne stanowisko w tej kwestii zajmuje: K. Osajda, *Sposoby...*, s. 464.

daty i miejsca złożenia przez testatora ustnie oświadczenia woli na wypadek śmierci. Powszechnie pojmowanie pojęcia daty w języku potocznym wskazuje, że wspomniany wymóg oznacza konieczność, by ze wspomnianego pisma wynikał dzień, miesiąc i rok dokonania każdej z tych dwóch czynności. Dane te mogą być podane typowo, to jest dzień i miesiąc cyfrą lub liczbą oraz rok liczbą, względnie miesiąc poprzez słowne podanie jego nazwy, bądź nawet opisowo, jednak tak, by na podstawie tego opisu możliwe było na podstawie powszechnie dostępnych informacji ustalenie wymienionych danych (a więc np. przez podanie, że pismo jest spisane w pierwszy dzień Świąt Bożego Narodzenia w 2017 r.). Gdy idzie natomiast o wymóg podania miejsca złożenia oświadczenia woli testatora, a także spisania pisma stwierdzającego treść tego oświadczenia, to zgodzić należy się z zapatrywaniem, że wystarczy tu podanie miejscowości, a nie jest konieczne precyzowanie konkretnego adresu²². Tak szczegółowa dana jak dokładne oznaczenie adresu po pierwsze może nie być dokładnie pamiętana przez świadków testamentu (zwłaszcza, jeśli do spisania pisma stwierdzającego treść testamentu ustnego dochodzi w pewnym odstępie czasu od złożenia oświadczenia woli przez testatora), po drugie nie wydaje się mieć znaczenia dla oceny ważności i treści testamentu, a po trzecie takie rozumienie wspomnianego wymogu pozwala pozostać w zgodności z pojmowaniem miejsca przez ustawodawcę w ramach kodeksu cywilnego (gdzie np. w art. 25 k.c. wskazuje, że przez miejsce zamieszkania osoby fizycznej rozumie się jedynie miejscowość – a nie konkretny adres – w której osoba ta przebywa z zamiarem stałego pobytu).

Na końcu pismo stwierdzające treść testamentu musi zostać podpisane albo przez spadkodawcę i dwóch świadków albo przez wszystkich świadków (art. 952 § 2 k.c.). Z tego fragmentu powoływanego unormowania można wyprowadzić kilka wniosków. Po pierwsze, trzeba uznać, że o ile sama treść pisma stwierdzającego testament ustny niekoniecznie musi zostać sporządzona odręcznie (brak bowiem w art. 952 k.c. zastrzeżenia na kształt tego zawartego w art. 949 k.c., gdzie w odniesieniu do testamentu holograficznego ustawodawca *expressis verbis* wymaga napisania go w całości pismem ręcznym), to już wymóg podpisania go implikuje konieczność sporządzenia co najmniej jego wydruku (jeśli np. pismo to pisane byłoby na komputerze, laptopie lub innym urządzeniu), bowiem potrzebna jest materialna postać tego dokumentu, umożliwiająca jego odręczne podpisanie (pismo to może zostać też więc spisane np. na maszynie do pisania i następnie opatrzone własnoręcznymi podpisami wskazanych powyżej osób)²³. Po dru-

²² Postanowienie SN z dnia 16 lipca 2003 r., V CKN 434/01, <http://www.sn.pl/sites/orzecznictwo/orzeczenia1/v%20ckn%20434-01-1.pdf> (dostęp 30.5.2018 r.); E. Skowrońska-Bocian, *Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga czwarta. Spadki*, Warszawa 2011, s. 147; M. Pazdan [w:] K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks cywilny, t. II...*, s. 1111.

²³ J. Haberko [w:] M. Gutowski (red.), *Kodeks cywilny, t. II...*, s. 1570.

gie, z powołanego powyżej fragmentu unormowania zawartego w art. 952 § 2 k.c. wynika, że pismo stwierdzające treść testamentu ustnego może zostać podpisane alternatywnie albo przez spadkodawcę i dwóch świadków testamentu ustnego, albo przez wszystkich świadków tego testamentu. Takie ujęcie tej kwestii przez ustawodawcę prowadzi natomiast do kilku dalszych wniosków szczegółowych. Mianowicie, przede wszystkim zauważyć należy, że w żadnej z tych konfiguracji ustawodawca nie wymaga podpisania pisma stwierdzającego treść testamentu ustnego zarówno przez testatora, jak i jednocześnie przez wszystkich świadków jego testamentu ustnego. Dalej, przyjęć trzeba, że nawet jeśli w momencie sporządzania pisma stwierdzającego treść testamentu ustnego testator jeszcze żyje, to nie jest obligatoryjne, by jego podpis znalazł się pod tym pismem; równie dobrze wystarczy, że pismo to podpiszą wszyscy świadkowie tego testamentu. Z kolei w sytuacji, w której spadkodawca nie będzie już żył w chwili sporządzania pisma stwierdzającego treść jego testamentu, z przyczyn naturalnych wyeliminuje to możliwość skorzystania z alternatywy zastrzeżonej w powołanym przepisie i wówczas jedyną możliwością wchodzącą w grę będzie podpisanie tego pisma przez wszystkich świadków danego testamentu ustnego. To natomiast, w świetle zastrzeżonego w art. 952 § 1 k.c. wymogu obecności co najmniej trzech świadków przy wygłoszeniu testamentu ustnego przez testatora, może rodzić pytanie, czy w razie zastosowania rozwiązania, w ramach którego pismo stwierdzające treść testamentu ustnego podpisują tylko świadkowie tego testamentu bez testatora, a świadków konkretnego testamentu było w danym przypadku więcej niż trzech, wspomniane pismo muszą podpisać wszyscy ci świadkowie, czy może wystarczy, iż uczyni to jedynie trzech z nich. Otóż w takim przypadku uznać należy, że swoje podpisy pod tym pismem muszą złożyć wszyscy, którzy byli świadkami danego testamentu ustnego, ponieważ w treści art. 952 § 2 k.c. ustawodawca wyraźnie napisał o podpisaniu tego pisma przez wszystkich świadków, a więc uznać należy, że uczynił to świadomie, używając innego określenia niż w art. 952 § 1 k.c. (gdzie stanowi o co najmniej trzech świadkach), a zatem zarazem mając co innego na myśli – mianowicie w art. 952 § 2 k.c. dosłownie wszystkich świadków danego testamentu ustnego.

Prócz powyższego warto także podnieść istotną kwestię praktyczną wiążącą się ze sporządzaniem pisma stwierdzającego treść testamentu ustnego, taką mianowicie, czy jeśli spisujący takie pismo zapomną zawrzeć w nim jakieś rozrządzenie testatora i przypomną sobie o nim już po zakończeniu sporządzania tego pisma, to czy mogą sporządzić takie drugie pismo, którym niejako uzupełnią (*quasi*-aneksują) to pierwsze. W tej kwestii w orzecznictwie można spotkać się z zapatrywaniem, że za dopuszczalne uznać należy spisanie przez świadków testamentu ustnego jego treści w dwóch pismach sporządzanych zgodnie z art. 952 § k.c., gdzie drugie stanowi uzupełnienie

pierwszego²⁴. Dopuszczalność sporządzenia dwóch takich pism jest także wskazywana w literaturze, np. przez S. Wójcika²⁵ i K. Osajdę²⁶. Ten ostatni autor uważa m.in., że mogą istnieć dwa pisma (lub nawet więcej) stwierdzające treść testamentu ustnego (w tym drugie może uzupełniać braki formalne lub materialne pierwszego, jeśli zostanie sporządzone przed upływem terminu zastrzeżonego w art. 952 § 2 k.c.) i trzeba je wtedy odczytywać razem jako łącznie stwierdzające treść tego testamentu; jeżeli jakieś elementy treści poszczególnych z tych pism pozostawałyby ze sobą w sprzeczności, to tylko te elementy traktować należy w wyniku tego jako bezskuteczne²⁷. Z takim zapatrywaniem nie do końca można się zgodzić. Przede wszystkim należy bowiem zauważyć, że jeśli pismo, które miało stwierdzać treść testamentu ustnego, nie odpowiada wymogom formalnym stawianym mu w art. 952 § 2 k.c. (np. przez brak podania miejsca lub daty oświadczenia woli testatora lub sporządzenia pisma, bądź brak choćby jednego wymaganego podpisu), to nie stanowi ono pisma stwierdzającego treść testamentu, a co za tym idzie – jego treść nie może być czyniona podstawą ustaleń co do treści testamentu ustnego²⁸. Ponadto nie można zgodzić się na proponowane przez ostatniego powołanego autora rozwiązanie co do rozstrzygnięcia problemów w razie ewentualnej sprzeczności dwóch lub więcej pism stwierdzających treść testamentu ustnego, stanowiącej z istocie propozycję analogicznego zastosowania tu reguły z art. 947 k.c., a to dlatego, że brak ku temu podstaw prawnych (w tym sytuacja nie jest istotnie podobna do tej normowanej w tym przepisie, bowiem w przypadku sprzeczności pism stwierdzających treść testamentu ustnego nie chodzi o kolejne oświadczenia testatora, lecz osób, które o jego jednym oświadczeniu zdają kolejne relacje). Natomiast warto przychylić się do wskazywanej przez K. Osajdę możliwości materialnego uzupełnienia się przez dwa czy nawet więcej poprawne formalnie pisma stwierdzające treść testamentu ustnego, z takim jednak zastrzeżeniem, że każde z nich musi czynić zadość wymogom formalnym z art. 952 § 2 k.c. (zawierać relację o treści oświadczenia woli testatora, podawać datę i miejsce złożenia tego oświadczenia woli oraz spisania pisma stwierdzającego treść testamentu ustnego, a także zawierać wymagane w tym przepisie podpisy) i być uczynione przed

²⁴ Postanowienie SN z dnia 21 stycznia 2011 r., III CSK 98/10, Legalis; postanowienie SN z dnia 23 grudnia 1975 r., III CRN 343/75, Legalis.

²⁵ S. Wójcik, *Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 12 października 2001 r.*, V CKN 503/00, OSP 2002, nr 11, s. 559.

²⁶ K. Osajda, *Sposoby...*, s. 465–467.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Dlatego też nie można zgodzić się ze stanowiskiem SN dopuszczającym możliwość pisemnego uzupełnienia pisma stwierdzającego treść testamentu ustnego o wskazanie miejsca jego sporządzenia, jeżeli uzupełnienie nastąpiło w terminie przewidzianym w art. 952 § 2 k.c. (a tak w postanowieniu SN z dnia 21 stycznia 2011 r., III CSK 98/10, OSNC-ZD 2011, nr 4, poz. 79; tak też, z tym że odnośnie do uzupełniania drugim pismem braku podania miejsca i daty sporządzenia pierwszego pisma, w postanowieniu SN z dnia 23 grudnia 1975 r., III CRN 343/75, Lex nr 7785).

upływem roku od złożenia ustnego oświadczenia woli na wypadek śmierci przez testatora. Przyjęcie takiego stanowiska pozwoli bowiem lepiej uczynić zadość idei prawa spadkowego zmierzającej do utrzymania rozrządzeń spadkodawcy w mocy i możliwie najpełniejszego urzeczywistnienia jego woli (wyrażonej w art. 948 k.c.), dając możliwość uzupełnienia relacji o jego rozrządzeniach w razie gdyby po spisaniu pierwszego pisma stwierdzającego treść testamentu ustnego świadkom coś się jeszcze potem przypomniało; inna rzecz, że sąd, badając później takie dwa lub więcej pism stwierdzających treść testamentu ustnego, zwłaszcza już niepodpisywanych przez testatora i dwóch świadków, lecz przez samych świadków, będzie musiał podejść do nich z ostrożnością, z wyczuleniem na to, czy aby nie jest to próba realizacji jakichś interesów majątkowych niewynikająca z realnej woli testatora. Wydaje się jednak, że takie samo ryzyko zachodzi też i przy jednym piśmie stwierdzającym treść testamentu ustnego, zwłaszcza podpisywanym przez samych świadków (a bez testatora), gdzie zawsze istnieje niebezpieczeństwo zmyślenia i przypisania przez nich testatorowi słów, których nie wypowiedział. Jest to jednak aspekt, którego nie da się wyeliminować, chyba żeby usunąć w ogóle z porządku prawnego możliwość sporządzania testamentu ustnego (co niektórzy postulują²⁹ właśnie z uwagi na wspomniane ryzyko manipulacji przez spisujących pismo stwierdzające treść takiego testamentu). Póki co jednak przepisy umożliwiające sporządzenie testamentu w tej formie obowiązują, a skoro tak, to na ich tle wspomniane ryzyko trzeba zaakceptować. W niczym się ono natomiast nie zmienia zależnie od tego, czy sporządzone będzie tylko jedno, czy dwa pisma stwierdzające treść testamentu ustnego. Dlatego też należy dopuścić sporządzenie dwóch (lub więcej) takich pism, jeśli czynią one zadość wymogom formalnym statuowanym w art. 952 § 2 k.c. i zostały sporządzone przed upływem wskazanego w tym przepisie terminu. Tym bardziej wydaje się, że jeśli pierwsze takie pismo miałoby braki formalne (np. brak jednego z wymaganych podpisów), to po prostu nie może być w ogóle traktowane jako pismo stwierdzające treść testamentu ustnego, a co za tym idzie jak najbardziej dopuszczalne jest sporządzenie kolejnego pisma, tym razem prawidłowego pod względem formalnym, które w istocie będzie w takiej sytuacji pierwszym piśmie stwierdzającym treść testamentu ustnego (w sensie: pierwszym, na podstawie którego można dokonywać ustalenia treści tego testamentu w postępowaniu sądowym). Dlatego też nie można zgodzić się ze stanowiskiem wyrażonym w jednym z orzeczeń Sądu Najwyższego, gdzie sąd ten stwierdził, że jeśli treść oświadczenia spadkodawcy nie została prawidłowo stwierdzona w sposób określony w art. 952 § 2 k.c., to „nie jest [...] dopuszczalne sporządzenie drugiego pisma,

²⁹ Tak np. M. Pazdan [w:] Z. Radwański (red.), *Zielona Księga. Optymalna wizja Kodeksu cywilnego w Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2006, s. 194; I. Kleniewska, *Testament ustny*, „Jurysta” 1993, nr 2, s. 30; J. Czerwiakowski, *Testament ustny w świetle praktyki*, „Palestra” 1987, nr 10–11, s. 49–50; B. Pręda, *W sprawie przyszłości testamentu ustnego*, „Rejent” 2009, nr 5, s. 94–99.

o którym mowa w art. 952 § 2 k.c. w sytuacji, w której pierwsze nie odpowiada wymaganiom ustawy. Tego rodzaju «poprawienie» wskazanego dokumentu nie znajduje podstaw prawnych³⁰, do czego sąd dodał, iż w takiej sytuacji zachodzi jedynie możliwość ustalenia treści woli spadkodawcy na podstawie zgodnych zeznań świadków testamentu złożonych przed sądem (art. 952 § 3 k.c.).

3. Zeznania świadków

Alternatywną do wyżej omówionej możliwość stwierdzenia treści testamentu ustnego przewiduje art. 952 § 3 k.c. Opcja ta polega na stwierdzeniu treści takiego testamentu w drodze złożenia przed sądem zeznań przez świadków takiego testamentu, przy czym ustawodawca limituje czas na takie stwierdzenie treści testamentu do sześciu miesięcy od dnia otwarcia spadku.

Choć wydaje się to dość oczywiste, to jednak warto podkreślić, że do ustalenia treści testamentu ustnego w taki sposób dojdzie tylko wtedy, gdy zeznania świadków co do treści oświadczenia spadkodawcy będą zgodne. Natomiast zgodzić należy się z zapamiętaniem, że na przeszkodzie takiemu stwierdzeniu treści testamentu nie stoją rozbieżności w tych zeznaniach dotyczące okoliczności innych niż treść oświadczenia testatora, jak choćby co do wystąpienia okoliczności, które umożliwiają w ogóle skorzystanie z formy testamentu ustnego – takie kwestie będą już bowiem podlegały ocenie sądu, czynionej w oparciu o art. 233 § 1 k.p.c.³¹

Zasadą jest też przesłuchiwanie w takim przypadku wszystkich świadków danego testamentu ustnego. Ustawodawca dopuszcza jednak w art. 952 § 3 k.c. odstępstwo od tego, stanowiąc, że jeśli przesłuchanie jednego ze świadków jest niemożliwe lub napotyka trudne do przezwyciężenia przeszkody, to wówczas wystarczy, że sąd poprzestanie na zgodnych zeznaniach dwóch świadków. Przepis ten nie został najszczęśliwiej sformułowany pod względem językowym, bowiem może budzić wątpliwości, czy dopuszczalne jest ustalanie treści testamentu ustnego w razie gdy np. niemożliwe jest przesłuchanie dwóch świadków, choćby sądowi pozostało co najmniej dwóch, których może przesłuchać. W literaturze przedmiotu prezentowane są rozbieżne poglądy w tej kwestii, a na podstawie stosowanej przez poszczególnych autorów argumentacji przyczyn tej rozbieżności można upatrywać w tym, że jedni autorzy dosłownie traktują użyty w art. 952 § 3 k.c. zwrot, że sąd może odstąpić od przesłuchania jednego ze świadków, uważa-

³⁰ Postanowienie SN z dnia 16 lipca 2003 r., V CKN 434/01, <http://www.sn.pl/sites/orzecznictwo/orzeczenia1/v%20ckn%20434-01-1.pdf> (dostęp 30.5.2018 r.).

³¹ Tak też m.in. w postanowieniu SN z dnia 15 kwietnia 2005 r., I CK 805/04, Lex nr 603153; w postanowieniu SN z dnia 22 grudnia 1998 r., II CKN 106/98, Lex nr 519225.

jąc, że takie odstępianie jest możliwe tylko w przypadku jednego świadka testamentu ustnego, natomiast inni za kluczowy uznają ten fragment przepisu, w którym ustawodawca pozwala przestać sądowi na zeznaniach dwóch świadków. Odnosząc się do tej problematyki uznać należy, że co do zasady sąd powinien dążyć do przesłuchania wszystkich świadków danego testamentu ustnego. Jednocześnie jednak trzeba brać pod uwagę, że mogą wystąpić okoliczności, które z przyczyn fizycznych mogą uniemożliwić przesłuchanie więcej niż jednego świadka testamentu (np. jeden może umrzeć w wyniku choroby, a drugi zginąć w wypadku), i gdyby przyjmować, że sąd może odstąpić od przesłuchania tylko jednego ze świadków testamentu ustnego, to uzależniałoby się to, czy możliwe będzie stwierdzenie treści testamentu ustnego, od okoliczności przygodnej, to jest losów świadków pomiędzy momentem, gdy wysłuchają oświadczenia testatora na wypadek śmierci, a chwilą, w której ustalana jest treść testamentu ustnego. Nie jawi się to jako zasadne, zwłaszcza wobec przyświecającego prawu spadkowemu dążenia do urzeczywistnienia woli testatora. Dlatego też zdecydowanie odrzucić należy taką interpretację powołanego przepisu, w myśl której sąd może odstąpić od przesłuchania tylko jednego ze świadków testamentu ustnego³², gdyż prowadziłoby to do irracjonalnych sytuacji, w których np. gdyby było pięciu świadków testamentu, a dwóch zginęło w wypadku, to sąd nie mógłby stwierdzić treści testamentu ustnego, choć pozostało trzech możliwych do przesłuchania świadków tego testamentu. Wobec powyższego, zwłaszcza biorąc pod uwagę negatywnie oceniane praktyczne konsekwencje zastosowania poddawanej tu krytyce koncepcji interpretacyjnej, a także dążąc do utrzymania w miarę możliwości rozrządzeń testatora w mocy i umożliwienia ich urzeczywistnienia, opowiedzieć należy się za taką wykładnią art. 952 § 3 k.c., w myśl której gdyby w konkretnym przypadku było więcej niż trzech świadków testamentu ustnego, sąd, dążąc do stwierdzenia treści testamentu ustnego na podstawie tego przepisu, może odstąpić od przesłuchania więcej niż jednego z tych świadków, jeśli w odniesieniu do każdego z tych świadków, których zeznań nie będzie odbierał, zachodzi taka okoliczność (przy czym dla każdego z nich może być ona inna), która sprawia, że przesłuchanie danego świadka jest niemożliwe lub napotyka trudne do przezwyciężenia przeszkody. Przy proponowanym sposobie rozumienia omawianego unormowania użyty w tym ostatnim powołanym przepisie zwrot „jeżeli przesłuchanie jednego ze świadków jest niemożliwe lub napotyka trudne do przezwyciężenia przeszkody” traktować należy jako płynący od ustawodawcy nakaz dokonywania indywidualnie w stosunku do każdego ze świadków testamentu z osobna oceny, czy akurat wobec niego zaszła okoliczność uniemożliwiająca lub bardzo utrud-

³² Tak m.in.: A. Gałakan-Halicka, *Stwierdzenie treści testamentu ustnego*, MoP 2004, nr 16, s. 741; E. Skowrońska-Bocian, *Komentarz...*, s. 148; B. Dobrzański, *Glosa do uchwały SN z dnia 27.6.1969 r., III CZP 31/69*, „Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych” (dalej jako: OSPiKA) 1970, nr 4, s. 87.

nijająca odebranie od niego zeznań; nie oznacza to natomiast limitowania przez ustawodawcę tylko do jednej liczby świadków, co do których z takiej przyczyny sąd może odstąpić od ich przesłuchania. W konsekwencji przyjąć trzeba, że nawet gdyby w stosunku do większej liczby świadków testamentu ustnego (np. kilkorga z nich) zachodziły okoliczności, w wyniku których ich przesłuchanie jest niemożliwe lub napotyka trudne do przewyciężenia przeszkody, to sąd może odstąpić od odbierania zeznań co do treści testamentu ustnego w stosunku do nich wszystkich, póki pozostanie mu przynajmniej dwoje świadków, których może przesłuchać na tę okoliczność (jeśli wszystkich pozostałych świadków przesłuchać albo zupełnie nie może, albo napotyka to trudne do przewyciężenia przeszkody)³³.

Warto zauważyć, że taka proponowana tu na tle art. 952 § 3 k.c. linia interpretacyjna współgra z tendencją do „ratowania” skuteczności testamentów ustnych poprzez dość liberalne przyjmowanie, że zachowano wymogi stwierdzenia treści testamentu ustnego wymagane przez ten ostatni przepis. Chodzi mianowicie o tendencję wyłaniającą się z innych zabiegów w zakresie wykładni czynionych w odniesieniu do tego przepisu w orzecznictwie sądowym – konkretnie z orzeczeń zmierzających do przyjmowania, że statuowany w tym przepisie sześciomiesięczny termin liczony od otwarcia spadku na odebranie zeznań świadków testamentu ustnego jest dochowany nawet wtedy, kiedy w rzeczywistości do przesłuchania tych świadków w tym terminie nie doszło. Jako przykład mogą tu posłużyć orzeczenia, w których uznaje się, że termin ten zostaje dochowany, jeżeli przed jego upływem do sądu zostało wniesione pismo zawiadamiające o sporządzeniu przez spadkodawcę testamentu ustnego (art. 661 k.p.c.) ze wskazaniem jego świadków (ich imion, nazwisk i adresów), nawet gdyby ich przesłuchanie odbyło się wówczas już po upływie wspomnianego terminu³⁴, bądź w sytuacji, w której zanim upłynie sześć miesięcy od otwarcia spadku, do sądu złożony zostanie wniosek o stwierdzenie nabycia spadku na podstawie testamentu ustnego, jeśli w tym wniosku wymienione zostaną imiona, nazwiska i adresy świadków tego testamentu lub choćby wskazane akta zawierające te dane (względnie już w toku postępowania o stwierdzenie nabycia spadku, ale jeszcze przed upływem sześciu miesięcy od otwarcia spadku złożony zostanie zawierający takie dane wniosek o przesłuchanie świadków testamentu ustnego)³⁵. Jeszcze wyraźniej wspomniana tendencja zaznacza się w orzeczeniu, w którym uznano, iż termin z art. 952 § 3 k.c. należy uznać za dochowany, gdy przed jego upływem złożo-

³³ Taki sposób wykładni analizowanego przepisu, choć przy powołaniu odmiennej argumentacji, prezentują także: J. Haberko [w:] M. Gutowski (red.), *Kodeks cywilny, t. II...*, s. 1572; S. Wójcik, F. Zoll [w:] B. Kordasiewicz (red.), *System Prawa Prywatnego, t. 10...*, s. 385–386.

³⁴ Uchwała SN z dnia 13 lutego 1980 r., III CZP 69/79, OSNC 1980, nr 9, poz. 154; uchwała SN z dnia 27 czerwca 1969 r., III CZP 31/69, OSNCPIUS 1970, nr 2, poz. 23.

³⁵ Postanowienie SN z dnia 14 grudnia 2000 r., I CKN 668/00, OSNC 2001, nr 10, poz. 151; postanowienie SN z dnia 13 maja 2003 r., V CKN 186/01, Lex nr 1239065.

no wnioszek o stwierdzenie nabycia spadku choćby na podstawie bliżej nieokreślonego testamentu, a sąd w takim przypadku nie wezwał wnioskodawcy do uzupełnienia tego wniosku przez dokładne określenie tego testamentu³⁶.

4. Relacje pomiędzy sposobami stwierdzania treści testamentu ustnego

Przewidziane w art. 952 § 2 i § 3 k.c., a omówione powyżej sposoby stwierdzania treści testamentu ustnego są na to sposobami wyłącznymi, to znaczy, że nie jest dopuszczalne stwierdzanie treści takiego testamentu żadną inną metodą³⁷. Przedmiotem sporów pozostaje, jakie należy przyjmować konsekwencje prawne w sytuacji, w której nie dojdzie do stwierdzenia treści testamentu ustnego na któryś z tych dwóch dopuszczalnych sposobów – obok zapatrywania, że w takiej sytuacji w ogóle nie doszło do sporządzenia testamentu ustnego³⁸, bardzo licznie reprezentowany jest pogląd, w myśl którego testament taki jest wówczas ważny, ale bezskuteczny³⁹.

Ponadto zauważyć należy, że prawidłowe stwierdzenie treści testamentu ustnego na któryś z tych dwóch dopuszczalnych prawnie sposobów eliminuje możliwość skorzystania jeszcze z drugiego z nich, przykładowo w przypadku, gdy zostanie prawidłowo formalnie sporządzone pismo stwierdzające treść testamentu ustnego (na podstawie art. 952 § 2 k.c.), wykluczone jest odbieranie zeznań od świadków celem ustalenia treści tego testamentu w oparciu o art. 952 § 3 k.c.⁴⁰ W konsekwencji przyjmuje się, że nie można stwierdzać treści testamentu ustnego w drodze zeznań jego świadków wówczas, gdy prawidłowo sporządzone wcześniej pismo stwierdzające treść testamentu ustnego zaginęło lub zostało zniszczone, lecz w takim przypadku ustalenie treści tego pisma jest możliwe tylko w sprawie o stwierdzenie nabycia spadku bądź w postępowaniu o zmianę

³⁶ Postanowienie SN z dnia 9 grudnia 1975 r., III CRN 299/75, OSPiKA 1976, nr 12, poz. 234.

³⁷ A. Gałakan-Halicka, *Stwierdzenie...*, s. 739.

³⁸ B. Kucia, *Skutki niedopełnienia wymagań dotyczących stwierdzenia treści testamentu ustnego (art. 952 § 2–3 k.c.)*, „Transformacje Prawa Prywatnego” 2013, nr 2, s. 23–24.

³⁹ M. Pazdan [w:] K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks cywilny, t. II...*, s. 1109; L. Żyżylewski, *Glosa do uchwały SN z dnia 22 marca 1989 r., III CZP 22/89*, „Nowe Prawo” 1991, nr 1–3, s. 167; postanowienie SN z dnia 6 marca 1975 r., III CRN 450/74, OSPiKA 1976, nr 8, poz. 147.

⁴⁰ Postanowienie SN z dnia 17 września 2003 r., II CK 20/02, Legalis. Zob. jednak postanowienie SN z dnia 9 września 2011 r., I CSK 248/11 (Lex nr 1043961), gdzie sąd ten wskazał m.in., że: „Wymienione w art. 952 § 2 k.c. pismo jest dokumentem prywatnym i stosownie do treści art. 245 k.p.c. w zw. z art. 952 § 2 k.c. stanowi dowód, że spadkodawca złożył oświadczenie zawarte w tym dokumencie w określonym miejscu i czasie. [...] Dopuszczalny jest dowód przeciwny co do prawidłowości tego pisma zarówno od strony formalnej (np. złożenia wymaganych podpisów), jak i od strony materialnej (np. zgodności treści pisma z oświadczeniem woli testatora).”, wobec czego „sąd może w postępowaniu o stwierdzenie nabycia spadku przeprowadzić dowód z przesłuchania świadków na okoliczność, czy treść testamentu ustnego, stwierdzonego pismem sporządzonym na podstawie art. 952 § 2 k.c., jest zgodna z wolą spadkodawcy. Nie można bowiem wykluczyć, że podczas sporządzania pisma stwierdzającego treść testamentu ustnego doszło do świadomego lub niezamierzonego zniekształcenia lub wypaczenia ostatniej woli spadkodawcy”.

lub uchylenie postanowienia o stwierdzeniu nabycia spadku, co uczynić można nawet już po upływie terminów zastrzeżonych w art. 952 § 2 i 3 k.c.⁴¹

Dopiero więc brak sporządzenia pisma stwierdzającego treść testamentu ustnego bądź próba jego sporządzenia, jednak nieodpowiadająca wymaganiami formalnym statuowanym w art. 952 § 2 k.c., otwiera drogę do stwierdzenia treści testamentu ustnego przez zgodne zeznania świadków przed sądem, o których mowa w art. 952 § 3 k.c.⁴² Oczywiście, zgodnie z dokładnym odczytaniem treści tych przepisów, stwierdzanie treści testamentu ustnego w drodze wspomnianych zeznań świadków jest możliwe dopiero po śmierci testatora (w terminie sześciu miesięcy liczonych od otwarcia spadku), podczas gdy pismo stwierdzające treść testamentu ustnego można sporządzić w ciągu roku od złożenia oświadczenia woli na wypadek śmierci przez testatora, niezależnie od tego, czy w tym czasie testator jeszcze żyje, czy już nie. Nieuchronnie implikuje to jednak pytanie, czy w wypadku, gdy upłynęło już sześć miesięcy od otwarcia spadku i w tym czasie nie doszło do stwierdzenia treści testamentu ustnego w sposób, o którym mowa w art. 952 § 3 k.c., a więc przez zeznania świadków (nawet przy zastosowaniu wspomnianej już powyżej dość liberalnej linii orzeczniczej dotyczącej określania, kiedy ten termin można uważać za zachowany), możliwe jest jeszcze sporządzenie pisma stwierdzającego treść testamentu ustnego (na podstawie art. 952 § 2 k.c.), jeśli nie upłynął jeszcze roczny termin od chwili złożenia przez testatora oświadczenia woli na wypadek śmierci. Dążąc do zachowania możliwości stwierdzenia treści testamentu ustnego póki jeszcze nie minął termin zastrzeżony w tym ostatnim przepisie, a tym samym do umożliwienia realizacji woli testatora, należy zdecydowanie opowiedzieć się za taką możliwością⁴³. Jako stojącego takiemu zapatrywaniu na przeszkodzie nie powinno się postrzegać – użytego przez ustawodawcę w regulującym stwierdzanie treści testamentu ustnego w drodze zgodnych zeznań jego świadków art. 952 § 3 k.c. – zwrotu „w wypadku gdy treść testamentu ustnego nie została w powyższy sposób stwierdzona”. Z kontekstu jego użycia i w nawiązaniu do treści regulowanego powyżej sposobu stwierdzania treści testamentu ustnego, to jest do art. 952 § 2 k.c., uznać należy, że posługując się przywołanym sformułowaniem ustawodawca chciał podkreślić, iż statuowane w art. 952 § 2 i 3 k.c. sposoby stwierdzania treści testamentu wyłączają się wzajemnie (to jest że skuteczne stwierdzenie treści testamentu ustnego z użyciem jednego z nich wyklucza skorzystanie jeszcze z drugiego)⁴⁴.

⁴¹ Uchwała SN z dnia 13 listopada 1992 r., III CZP 120/92, OSNC 1993, nr 3, poz. 26.

⁴² Postanowienie SN z dnia 16 lipca 2003 r., V CKN 434/01, OSNC 2004, nr 10, poz. 158.

⁴³ Tak też: E. Skowrońska-Bocian, *Komentarz...*, s. 147; uchwała SN z dnia 13 lutego 1980 r., III CZP 69/79, „Orzecznictwo Sądu Najwyższego” 1980, nr 9, poz. 154.

⁴⁴ Odmienne S. Wójcik i F. Zoll, którzy uważają, że po otwarciu spadku wchodzi w grę tylko sposób stwierdzenia treści testamentu ustnego, o którym mowa w art. 952 § 3 k.c., natomiast nie jest już wówczas dopuszczalne skorzystanie ze sposobu regulowanego w art. 952 § 2 k.c. (S. Wójcik, F. Zoll [w:] B. Korda-

5. Uwagi końcowe

Biorąc pod uwagę rozważania przeprowadzone w niniejszym artykule stwierdzić należy, że zastosowana przez ustawodawcę konstrukcja testamentu ustnego sprawia, iż nie może być on wolny od kontrowersji. Zgodzić należy się z tym, że w jego przypadku zachodzi wysokie ryzyko manipulacji celem doprowadzenia do dziedziczenia po danej osobie w sposób pożądaný przez osoby pozostające w zмовie – choćby poprzez spisanie przez nie pisma bądź ich zeznania co do rzekomego oświadczenia spadkodawcy na wypadek śmierci, które w rzeczywistości nie miało miejsca, albo dokonywanie przez nie zmian w odniesieniu do realnej treści oświadczenia spadkodawcy tak, by ukształtować dziedziczenie po nim w sposób korzystny dla osób z nimi jakoś powiązanych np. znajomych czy dalszych krewnych lub powinowatych poza tymi wymienionymi w art. 957 k.c., w zamian np. za wydanie przez te osoby części uzyskanej w ten sposób korzyści. Pomińmo naganności moralnej takiego zachowania oraz grożących za nie sankcji (np. odpowiedzialności karnej za złożenie fałszywych zeznań) nie można wykluczyć, że sytuacje takie mogą mieć miejsce i nawet nie zostać nigdy ujawnione. Wydaje się jednak, iż niebezpieczeństwo to nie powinno skłaniać do aż tak radykalnych wniosków, by postulować wyeliminowanie możliwości sporządzania testamentu ustnego (o czym była mowa w tekście powyżej), bowiem jego sporządzenie dopuszczalne jest w sytuacjach, w których testator realnie tego potrzebuje (np. znajdując się w stanie obawy rychłej śmierci). Inna rzecz, że skłania to do wniosku o potrzebie udostępnienia testatorom możliwości testowania wówczas w inny dostępny dla nich sposób, zwłaszcza taki, który budzić może mniej wątpliwości, jeśli chodzi o pochodzenie określonego oświadczenia od danego testatora, np. z wykorzystaniem wspomnianego w artykule wideotestamentu czy innych współczesnych środków utrwalania obrazu i dźwięku – zapisu elektronicznego obrazu i dźwięku z oświadczeniem woli testatora; tu bowiem będzie widoczny testator wypowiadający określone oświadczenie, choć oczywiście i wówczas mogą pojawiać się zawsze wątpliwości np. co do tego, czy dane nagranie nie zostało zmontowane – co wymagać będzie badania przez specjalistę, a także np. co do tego, czy ktoś poza nagraniem nie groził testatorowi, żeby ten sporządził testament określonej treści – przy czym remedium nie zawsze stanowi tu art. 945 k.c. wobec problemów z udowodnieniem takiej sytuacji, a także ograniczeń czasowych zastrzeżonych w tym ostatnim przepisie. Wątpliwości tego typu można zresztą mnożyć, a żadna forma testamentu nie będzie od nich wolna.

siewicz (red.), *System Prawa Prywatnego*, t. 10..., s. 383). Zapatrywanie takie jawi się jednak jako wykładnia nie znajdująca uzasadnienia w brzmieniu art. 952 k.c., a przy tym dodatkowo nadmiernie restryktywna, a co za tym idzie – pozostająca w sprzeczności z opisanymi powyżej wynikającymi z orzecznictwa sądowego tendencjami w odniesieniu do sposobów stwierdzania treści testamentu ustnego.

Z kolei odnosząc się do obowiązującej *de lege lata* regulacji dotyczącej stwierdzenia treści testamentu ustnego podnieść należy zasadność usunięcia możliwości sporządzenia pisma stwierdzającego treść testamentu ustnego przez osobę trzecią⁴⁵. Natomiast w zakresie wykładni art. 952 § 2 i § 3 k.c. przyjąć należy m.in., że wadliwe formalnie (to jest niespełniające wymogów z art. 952 § 2 k.c.) sporządzenie pisma stwierdzającego treść testamentu ustnego nie zamyka drogi do prawidłowego sporządzenia takiego pisma, póki nie minął roczny termin od złożenia przez testatora oświadczenia woli na wypadek śmierci. Nadto prawidłowe spisanie pisma stwierdzającego treść testamentu ustnego nie wyklucza sporządzenia – jeśli nie minął jeszcze ten ostatni wspomniany termin – drugiego takiego pisma, obejmującego kwestie zapomniane w pierwszym piśmie stwierdzającym treść testamentu ustnego, celem jego uzupełnienia. Niedopuszczalne jest natomiast takie uzupełnianie treści pisma stwierdzającego treść testamentu ustnego w drodze zgodnych zeznań świadków złożonych przed sądem. Inna rzecz, że jeśli minie już sześć miesięcy od otwarcia spadku, a nie dojdzie w tym czasie do stwierdzenia treści testamentu ustnego w sposób określony w art. 952 § 3 k.c., to za dopuszczalne należy uznać stwierdzanie treści testamentu ustnego w sposób regulowany w art. 952 § 2 k.c., oczywiście jeśli nie minął jeszcze zastrzeżony w tym ostatnim unormowaniu roczny termin liczony od dnia złożenia przez testatora oświadczenia woli na wypadek śmierci. Jeśli natomiast w danym przypadku treść testamentu ustnego stwierdzana jest nie poprzez sporządzenie wspomnianego pisma, lecz w drodze zgodnych zeznań świadków przed sądem, to przyjąć należy, iż sąd może odstąpić od przesłuchania więcej niż jednego świadka takiego testamentu, jeśli w odniesieniu do każdego z tych, w stosunku do których dokonuje takiego odstąpienia, zachodzą takie okoliczności, że osoba ta nie może być przesłuchana bądź przesłuchanie jej napotyka trudne do przezwyciężenia przeszkody, jeśli tylko sądowi pozostaje co najmniej dwoje świadków tego testamentu ustnego, których na okoliczność treści tego testamentu przesłuchać może. W zakresie pozostałych konstatacji szczegółowych oraz uzasadnienia wskazanych tez odesłać należy natomiast do poczynionych powyżej rozważań.

⁴⁵ Zob. też różne inne propozycje zmian w tym zakresie: W. Borysiak, *Funkcjonowanie w praktyce testamentu sporządzanego w formie ustnej (art. 952 k.c.)*, Warszawa 2014, s. 139–147; E. Skowrońska-Bocian, *Testament ustny de lege ferenda*, „*Studia Iuridica*” 1994, t. XXI, s. 259 i n.; J. Pietrzykowski, *Wybrane zagadnienia reformy prawa spadkowego*, „*Studia Iuridica*” 1994, t. XXI, s. 254.

